
ЕКОНОМІКА

В. Іванець

●

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ТА КАДРОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА

Економічна безпека підприємства являє собою сьогодні універсальну категорію, що відображає захист суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях - від держави до її громадянина та працівника підприємства.

Статистика показує, що до 80% збитків підприємство несе через пряму участь власних співробітників у тих чи інших злочинних діях.

Адже становлення та розвиток будь-якого підприємства пов'язано з необхідністю залучення до роботи достатньо великої кількості кваліфікованих спеціалістів з метою комплексного забезпечення безпеки підприємства. На даному етапі свого розвитку в Україні ще недостатньо спеціалістів у сфері захисту інформації, перевірки приміщень, застосування комплексних систем безпеки, але найслабшою ланкою у системі збереження інформації є все ж таки людський фактор - психофункціональна можливість та надійність людини, її відношення до праці і підприємства, де вона працює, та суспільства до неї. Спеціалісти виділяють такі критерії надійності, яким повинен відповідати кожен співробітник підприємства: професіональна, психологічна та моральна [1, ст. 48-50]. Людський фактор - це актуальна проблема, яку повинно вирішувати кожне підприємство у сфері бізнесу та підприємництва в умовах зростання загроз, небезпек, конфліктів та жорсткої конкурентної боротьби за сфери впливу - нові наукові відкриття, технології, ринки. Тому в управлінській діяльності, як ніколи, і в організації та забезпеченні безпеки підприємства зростає роль вміння менеджерів, керівників і спеціалістів охоронних, режимних, детективних підрозділів враховувати та аналізувати всю інформацію, що стосується людського фактора [1, ст. 48-49].

Рівень економічної безпеки підприємства певним чином залежить від стану кадрового потенціалу підприємства, його якісного і кількісного складу, ефективність використання якого забезпечується соціальною політикою підприємства, науково обгрунтованими організацією і мотивацією праці.

Кадрова складова економічної безпеки підприємства включає в себе два взаємопов'язаних напрямки діяльності: упередження зовнішніх і внутрішніх загроз комплексній системі безпеки; роботу з планування і управління персоналом підприємства. Перший - націлений на підтримання діяльності комплексної системи безпеки зі збереження і розвитку інтелектуального потенціалу підприємства, який включає в себе наявні у підприємства права на інтелектуальну власність чи на її використання, серед яких патенти, ліцензії, інші права, які підлягають законодавчому захисту, об'єкти інтелектуальної власності. Другий - це робота з планування персоналу, упередження загроз негативних впливів на економічну безпеку підприємства за рахунок недостатньої кваліфікації його співробітників, недостатньої організації системи управління персоналом, його підбором, відбором, навчанням і мотивацією. Поняття інтелектуального капіталу (сума тих знань всіх співробітників підприємства, які забезпечують його конкурентоздатність) і пов'язане з ним поняття інтелектуальної власності невіддільні від нової економіки. Головним носієм інтелектуального капіталу є спеціально підібраний і

підготовлений персонал підприємства. Інтелектуальний капітал має декілька складових елементів, і на його формування та величину впливає достатньо численна група факторів. Тому інтегральна оцінка інтелектуального капіталу повинна відображати багатогранну діяльність підприємства в цілому. Таким чином, високий рівень економічної безпеки підприємства значною мірою залежить від складу кадрів, їх інтелекту і професіоналізму.

Заходів та засобів, які могли б повністю забезпечити безпеку діяльності підприємства, поки ще не існує, як не існує і засобів забезпечення стопроцентної безпеки. Однак є можливість максимально знизити цю небезпеку, тримати її під контролем і запобігати небажаним наслідкам через усвідомлену, організовану, послідовну і ціленаправлену кадрову політику, яка становить таку ж необхідну умову нормальної роботи підприємства, як і продуманий бізнес-план. Цей процес управління персоналом базується на трьох основних принципах: планування та організації розумного підбору, відбору, найму персоналу за допомогою сучасних методів; навчання та мотивація праці, включаючи як грошові способи мотивації (продуману та грамотно побудовану систему винагороди), так і моральні мотиви (як престиж, професіональний ріст співробітників підприємства, свобода творчості і висловлювання своєї думки); організаційна культура, яка підтримує на підприємстві клімат стосунків, сприятливих для роботи персоналу, відчуття соціальної захищеності робітників підприємства і їх захищеність соціальними благами [2, ст. 140-141].

Життєва практика підтверджує, що основні випадки загроз безпеці підприємства проявляються через зниження продуктивності праці співробітників підприємства, їх низьку кваліфікацію, зниження віддачі від творчості персоналу, збільшення плинності кадрів і пов'язане з нею послаблення інтелектуального потенціалу підприємства та кваліфікаційного рівня персоналу, моральну незадоволеність роботою, шкідливі звички.

Але значні інформаційні витрати можуть здійснюватись навіть не зі злих умислів співробітників. Історія підприємництва знає випадок, коли прискіплива старанність, акуратність, доброзичливість та хворобливе сприйняття реакції клієнтів на свою поведінку однієї із співробітниць фірми призвели до систематичного витоку протягом півроку важливої службової інформації, якою не погребували скористатися конкуренти [3, ст. 206].

Кадрова безпека, підбір і перевірка щодо економічної безпеки кадрів, які задіяні на ключових ділянках бізнесу підприємства, - справа достатньо тонка і повинна стояти на першому плані, вона потребує і скрупульозного вивчення обстановки, і вміння виключно швидко скласти необхідну «мозаїку» з часом різномірної інформації щодо компетенції та професіоналізму осіб, від яких залежить прийняття рішень в економічній і фінансовій сферах. Це стосується, в першу чергу, стратегії управління персоналом, яка взаємопов'язана і стоїть поруч за кадровою безпекою, в процесі організації чи модернізації підприємства. Керівній ланці повинні бути притаманні такі навички та вміння:

- стратегічне мислення щодо загроз зовнішнього середовища та оптимального стратегічного реагування;
- здатність впроваджувати зміни в життя колективу підприємства чи організації, враховуючи його адаптивну реакцію як реальну;
- управління відносинами і зв'язками підлеглих та партнерів для досягнення підприємством чи організацією кінцевого успіху.

Менеджер повинен володіти:

- еластичністю в управлінських змінах;
- вмінням керувати процесом впровадження змін;
- міжособистісним розумінням вкладу кожного члена процесу змін;
- вмінням забезпечити підтримку учасників організаційних змін;
- вмінням встановлювати чіткі цілі і розподілення ролей;
- здатністю до швидкої адаптації і ефективної роботи у будь-якому незнайомому середовищі [5].

Особливо у нинішніх умовах, коли саме поняття економічної безпеки все більше переходить у площину захисту інтелектуальної власності підприємств і організацій і збереженні своїх ноу-хау у сфері технологій, промислових розробок і т.д. в умовах загострення конкуренції, комплексних методів ведення економічної розвідки та контррозвідки, переманювання і підкупу кваліфікованих спеціалістів. Практика показує [3, ст.208], що найбільшого впливу на підлеглих з боку конкурентів зазнає середня керівна ланка, яку намагаються в першу чергу переманити і на яку припадає найбільша кількість випадків свідомої діяльності на користь конкурента.

Справа в тому, що саме ці люди знають, як правило, набагато більше про поточний стан справ на підприємстві, ніж як прийнято вважати. Крім того, вони спостережливіші, кмітливіші, уміють правильно систематизувати крупинки тих даних, які, за переконанням керівництва, їм недоступні, і робити правильні висновки.

Останнім часом підвищеним попитом у російських підприємців користуються такі послуги [3, ст.209], як складання психологічних портретів (описова характеристика певних психологічних позитивних та негативних якостей конкретної особи, що характеризують дану особу і її поведінку) і психологічних висновків (заключний службовий документ про результати вивчення психологом підприємства одержаної психологічно значущої інформації про співробітника) не тільки на співробітників підприємства, але й на партнерів та потенційних конкурентів. У цій справі слід остерігатися крайнього непрофесіоналізму з боку рекрутерів (вивчаючі фірми) щодо кандидатів під час первинного відсіву претендентів на одержання відповідальної посади. Вони можуть повально зловживати психологічним тестуванням чи поліграфом, в результаті чого якості претендентів, які пройшли такий відбір, залишаються на совісті тестуючих психологів. Певна частина підприємців користується уже знайомими і перевіреними для них способами: рекомендованими листами від їх родичів та знайомих, характеристиками з попередніх місць роботи претендентів, документальними підтвердженнями психофункціональної надійності претендентів.

Економічна безпека підприємства сьогодні просто немислима без комплексного вирішення всієї структури наявних фінансових, кредитних, правових і кадрових проблем. Тому уже зараз деякі фірми (наприклад, російська Міжнародна асоціація охоронно-детективних підприємств «Клен», м.Санкт-Петербург [3, ст.210], спеціалізуються на утриманні власних кадрових банків: спеціалістів як у сфері охоронного бізнесу, так й у сфері забезпечення безпеки в цілому (кваліфіковані експерти у сфері валютно-фінансових операцій, операцій з нерухомістю, спеціалісти з фондового ринку і антикризового управління); з підготовки кадрового резерву для всіх самостійних членів і постійних ділових партнерів, підтримуючи обдарованих студентів з перспективою їх майбутнього працевлаштування; з кадрової ротації як по горизонталі, так і по вертикалі відповідно до назрілої необхідності та кваліфікації претендуючих на високі посади, на зразок багатьох американських, японських та європейських фірм; з накопичення відповідних фінансових можливостей для матеріального стимулювання співробітників з метою допомоги їм у вирішенні буденних соціальних проблем.

Важливу роль у здійсненні профілактики негативних процесів на підприємстві, які загрожують безпеці підприємства чи персоналу, відіграють психологи з менеджерами безпеки шляхом визначення відповідності займанім посадам, складання психологічного портрета об'єкта професіонального інтересу, виявлення осіб девіантної поведінки, здійснення психологічного вивчення співробітників, а також одержання додаткових даних про претендентів на відповідальні посади на підприємстві від партнерів, державних і недержавних інформаційних структур [1, ст.399-400].

Таким чином, управління персоналом та кадрову безпеку слід розглядати як складові єдиної комплексної економічної безпеки підприємства. Дані можуть бути використані при формуванні та управлінні персоналом підприємства.

Джерела та література:

1. А.С.Соснин, П.Я.Прыгунов. Менеджмент безопасности предпринимательства: Учеб. пособие.- К: Изд-во Европ. Ун-та, 2002. - 357 с.
2. В.И.Ярочкин. Система безопасности фирмы. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Ось - 89, 2003. - 352 с.
3. Драчев С.С. Основы корпоративной безопасности. - СПб.: ООО «Издательство Полигон», 2000. - 240 с., ил.
4. Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України: Зб. матеріалів наук. - практич. конф., Київ, 16-17 трав. 2001 р./ Редкол.: І.І.Тимошенко (голова) та ін.- К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2003.-480 с.
5. «О стратегии управления и развития персонала в процессе модернизации организации» С.В.Козаченко, Вісник українського відділення міжнародної академії наук вищої школи. Видавничий центр МНТУ, № 1 (1) / 2003р., ст. 89-90.

НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ НА ПОТЕНЦІЙНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ОБ'ЄКТАХ: ПРОБЛЕМА ЗАКРИТТЯ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ АЕС

Пожежі (вибухи) в шахтах, підземних та гірничних виробках, на об'єктах розвідки, видобування, переробки горючих та вибухових речовин, пожежі на радіаційно-, хімічно- та біологічно небезпечних об'єктах, у спорудах, на комунікаціях і технологічному обладнанні промислових об'єктів призводять до загибелі та страждань тисяч людей. Протягом останніх років в Україні внаслідок надзвичайних ситуацій загинуло понад тисячу осіб, причому найбільші ризики смерті від надзвичайних ситуацій характерні для Львівської області, де в серпні 2002 р. сталася катастрофа на аеродромі «Скнилів» у м. Львові, та Донецькій області, що відноситься до територій надзвичайно високого ступеня ризику виникнення техногенних аварій на шахтах з великою кількістю загиблих та постраждалих.

Вагомий внесок у дослідження проблеми управління безпекою техногенно-екологічної ситуації зробили: О. Бутрім, Б. Порфир'єв, В. Фальцман, В. Барановський, В. Слюсаренко, А. Степаненко, В. Луцько та інші науковці. Питання, що розглядаються в статті, пов'язані з програмами і планами Міністерства з надзвичайних ситуацій України, Ради національної безпеки і оборони України, інших урядових структур. Згідно з концепцією створення єдиної державної системи запобігання і реагування на аварії, катастрофи та інші надзвичайні ситуації в Україні, до складу єдиної системи запобігання входять окремо визначені органи державної виконавчої влади усіх рівнів, до компетенції яких належать питання, пов'язані з безпекою та захистом населення, запобіганням, реагуванням на надзвичайні ситуації, а також уряд Автономної Республіки Крим, виконкоми міських, районних у містах рад, сили та засоби цих органів, відомчі системи зв'язку, оповіщення та інформаційного забезпечення [1, с. 442-444].

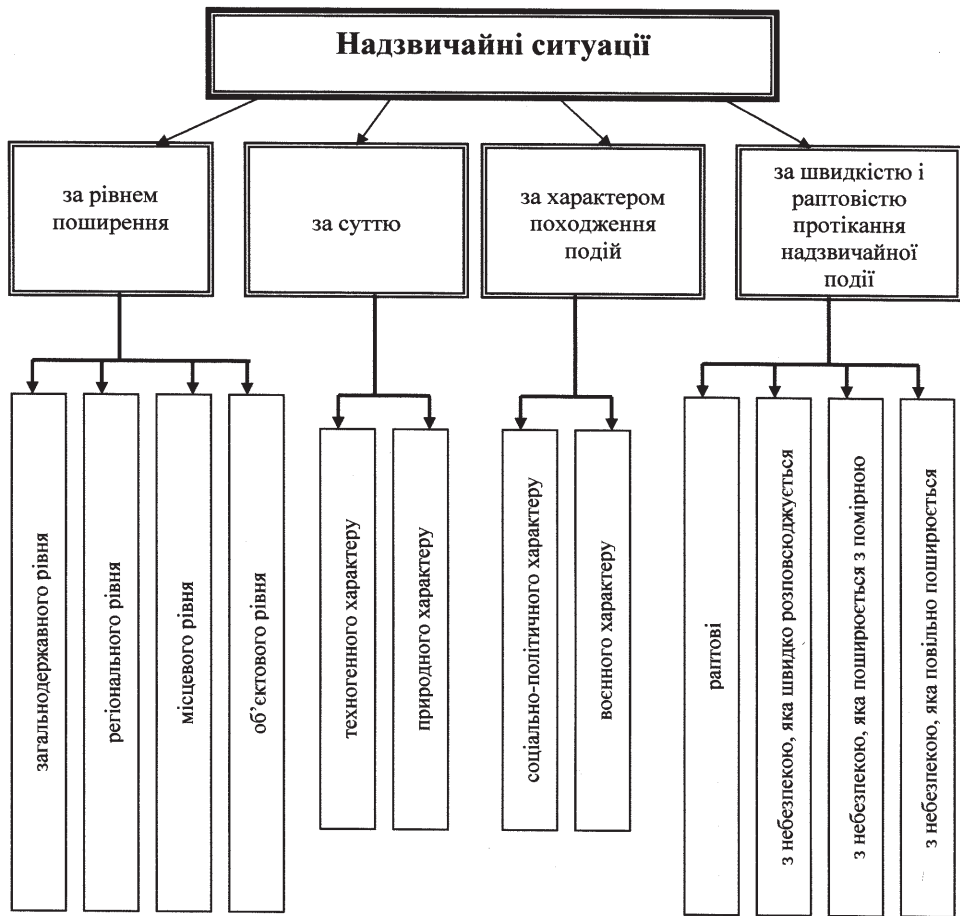
Єдина система запобігання діє у таких напрямках:

- управління техногенно-екологічною безпекою;
- підвищення готовності до надзвичайних ситуацій;
- реагування на надзвичайні ситуації й управління силами реагування;
- ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій.

Метою створення єдиної системи запобігання є забезпечення безпеки населення, навколишнього природного середовища, об'єктів і споруд та уникнення або зменшення на цій основі можливих економічних, соціальних та інших втрат суспільства від надзвичайних ситуацій, класифікація яких наведена на рис 1.

До потенційно техногенно небезпечних об'єктів, на яких в основному виникають надзвичайні ситуації техногенного характеру, належать: хімічно небезпечні об'єкти, радіаційно небезпечні об'єкти, вибухо- та пожежонебезпечні об'єкти і гідродинамічні небезпечні об'єкти.

Окрім класифікації надзвичайних ситуацій за рівнем поширення або масштабами наслідків, останні також класифікуються за галузевою ознакою, виокремлюючи надзвичайні ситуації у лісовому господарстві, на заповідній території, об'єктах особливого природно-охоронного значення, у водоймах, матеріальних об'єктах інфраструктури промисловості, транспорту, житлово-комунального господарства [2, с. 41-42].

Рис. 1. Види надзвичайних ситуацій

Внаслідок функціонування радіохімічних виробництв, аварій та катастроф на об'єктах ядерної енергетики відбувається радіоактивне забруднення території країни. Серед всіх виробників енергії (ТЕС, ГРЕС, хімічних, нафтопереробних заводів) найруйнівніший вплив на екологію території та стан здоров'я населення здійснює функціонування АЕС, близько 40% яких розміщено в Україні [3, с. 179]. В результаті аварій і катастроф цілі регіони опинились у критичному екологічному стані, причому найстрашнішою техногенною катастрофою ХХ століття вчені вважають Чорнобильську, що сталася у 1986 році. Катастрофа на ЧАЕС призвела до забруднення 42 тис. кв. м території, де розміщено близько 2000 населених пунктів з населенням до 2 млн. чол. Зона обов'язкового відселення нараховує 92 населених пункти, зона гарантованого добровільного відселення - 835, зона посиленого радіоактивного контролю - 1266 населених пунктів.

Проведені соціологічні опитування у 1995-2000 роках показали велику увагу респондентів до наслідків Чорнобильської катастрофи, причому серед усіх інших об'єктів інтересу (вплив наслідків аварії на довкілля (екологію), вплив наслідків аварії на здоров'я людини, стан «саркофага» над зруйнованим реактором, безпека діючих реакторів атомної станції) найбільший викликає вплив наслідків аварії на здоров'я людини. В зоні радіоактивного забруднення спостерігаються негативні соціально-демографічні тенденції у вигляді підвищення темпів «старіння» населення, погіршення його здоров'я, зменшення народжуваності та зростання смертності, інтенсивного відтоку молоді за межі зони. Дестабілізація економіки регіонів зони радіоактивного забруднення поряд з погіршенням соціально-

демографічної ситуації зумовлює загострення економіко-соціальної ситуації, активізує необхідність розв'язання соціально-економічних та організаційних проблем перерозподілу трудових ресурсів у зв'язку з виникненням ситуації масового вивільнення кадрів.

Відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння між урядом України, урядами країн Великої сімки і Комісією Європейської Співдружності та на виконання п. 1 Постанови Кабінету Міністрів України від 29 березня 2000 року № 598 було прийнято рішення про дострокове закриття Чорнобильської АЕС, що викликано урахуванням Україною звернень світового співтовариства, занепокоєного негативним впливом подальшої експлуатації ЧАЕС на долю населення. Заходи зі зняття діючого ядерного енергетичного промислового об'єкта в Україні проводяться вперше, тому існує ціла низка проблем, що потребують комплексного розв'язання.

На думку колишнього голови комісії з диверсифікації ВП «ЧАЕС» В. Г. Щербини, в разі початку процесу диверсифікації Чорнобильської АЕС у 1992 році (відразу після розвалу СРСР) або у 1995 році (відразу після підписання Меморандуму про закриття ЧАЕС до 2000 року) він не супроводжувався б такими істотними втратами, як у складних умовах сьогодення. Натомість початок даного процесу менш ніж за рік до закриття станції значно ускладнює дану ситуацію, ставлячи під загрозу достатність рівня життя більшості персоналу ВП «ЧАЕС» у майбутньому.

Закриття ЧАЕС одночасно всіма енергоблоками до закінчення проектних строків експлуатації означає поступове її зникнення як структури атомної енергетики.

Подолання всього комплексу соціальних наслідків закриття станції уможливує узгодження у розробці і реалізації соціальних і технологічних програм, що вкрай важливо у перші роки після закриття станції. При цьому ефективність розв'язання соціальних проблем значною мірою залежить від професійно розробленої стратегії і тактики дій керівництва станції та його міцної співпраці з основною масою колективу. Водночас відсутність застосування комплексного підходу до розв'язання проблеми управління трудовими ресурсами може спричинити міграцію населення за межі міста або загалом від'їзду за кордон.

Необхідність розв'язання даної проблеми стає важким тягарем як безпосередньо для персоналу станції зі своїми сім'ями, так і для тієї частини мешканців міста, яка була безпосередньо пов'язана з роботою станції через зайнятість на підприємствах, що обслуговують ЧАЕС або фінансуються за її рахунок. На даному етапі для ЧАЕС конче необхідна мобілізація всіх можливих фінансових та інтелектуальних ресурсів, включаючи запозичення міжнародного досвіду з питань розв'язання аналогічних проблем, зокрема, досвід зняття з експлуатації АЕС «Норд» у Німеччині, оскільки досвід інших електростанцій з вирішення всього комплексу соціальних і технологічних проблем у процесі зняття станції з експлуатації є корисним та може бути застосованим в Україні.

Внаслідок закриття Чорнобильської АЕС у місті енергетиків Славутичі відбуваються трансформаторні процеси, що позначаються на системі життєдіяльності і ринках праці зони радіоактивного забруднення. Оскільки серед працівників ЧАЕС значна кількість іногородніх мешканців (переважно Київської та Чернігівської областей), зміни стану ринку праці міста впливають на стан інших ринків праці, що відчувають тиск вивільнених працівників, які повертаються на постійне місце проживання з метою пошуку можливостей працевлаштування.

Ефективність подолання соціальних наслідків закриття станції у першу чергу залежить від стратегії і тактики керівництва станції, перебудови соціальної і економічної структури м. Славутича, ефективного управління вивільненням кадрів. Необхідна співпраця органів влади зі службою зайнятості і підприємства міста, метою якої є утворення нових робочих місць для вивільнених кадрів.

Чільне місце серед можливостей розв'язання проблеми безробіття посідає залучення

інвестицій в економіку регіонів, що зумовлюються наявністю конкурентного середовища та належного пільгового режиму функціонування новостворених підприємств за участю іноземних інвестицій. Значне збільшення капіталовкладень сприяє створенню нових робочих місць, знімаючи напруженість на ринку праці.

У СЕЗ «Славутич» запроваджено механізм взаємодії фінансово-економічних організацій, управлінських, інформаційних та інших заходів, що сприяють досягненню мети утворення у Славутичі спеціальної економічної зони - забезпеченню зайнятості працівників, вивільнених внаслідок закриття станції. Протягом наступних років існує потреба у створенні близько 10 тис. робочих місць, що неможливо без належного розвитку міста.

Згідно з прогнозними розрахунками, впровадження інвестиційних проектів у СЕЗ «Славутич» дозволить підвищити номінальну заробітну плату і номінальні доходи населення м. Славутича, що позитивно вплине на рівень його життя. У 2008 році номінальні грошові доходи на душу населення на місяць становитимуть 725 гривень, середньомісячна заробітна плата досягне рівня 1090 гривень. При підвищенні рівня заробітної плати соціальні трансферти (пенсії, допомога) теж зростатимуть і в 2008 році середній розмір пенсії становитиме 360 гривень.

Реалізація заходів щодо створення додаткових робочих місць дозволить забезпечити комплексність розвитку ВГК м. Славутича. Зокрема, передбачається розвиток виробництв деревообробної і целюлозно-паперової промисловості, промисловості будівельних матеріалів, машинобудування і металообробки, легкої і харчової промисловості, а також будівництва, транспорту і зв'язку тощо. Прогноз створення додаткових економічних робочих місць та обсягів інвестицій за галузями економіки у м. Славутичі наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Прогноз створення додаткових економічних робочих місць та обсягів інвестицій за галузями економіки у м.Славутич

Показники	Роки				
	2004	2005	2006	2007	2008
Кількість створених ЕРМ, (одиниць) у тому числі:					
промисловість	70	58	10		
транспорт і зв'язок	13	13			
торгівля, громадське харчування	20	20	20	20	20
житлово комунальне господарство та побутове обслуговування населення	20	20	20	20	20

освіта, наука, культура	80				
охорона здоров'я	10	10	10	10	10
Обсяг інвестицій, усього (тис. доларів США)	4173,5	3616,1	901,6	100	100

Примітка: складено за даними Славутицького міського центру зайнятості

Отже, за даних умов необхідна диверсифікація економіки міста, створення багатовекторної економіки, що значною мірою уможливило функціонування у Славутичі спеціальної економічної зони. Це сприяє реалізації інвестиційних проектів з метою створення робочих місць, здійснює позитивний вплив на соціально-економічну інфраструктуру міста. Водночас економічний розвиток СЕЗ «Славутич» забезпечує привабливість для зовнішніх і внутрішніх інвесторів, подальший розвиток підприємницької активності.

Джерела та література:

1. Екологія і закон. Екологічне законодавство України. Книга 2. - К.: 1989. - 574 с.
2. Шоботов В. М. Цивільна оборона. - К. 2004. - 438 с.
3. Ягодка А. Г. Соціальна інфраструктура і політика: Навч. посібник. - К.: КНЕУ, 2000. - 212 с.

Анатолій Велігорський

ВІЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗОНИ ЯК ФАКТОР ВІДКРИТОСТІ ЕКОНОМІКИ

Активна участь все більшої кількості країн у міжнародному поділі праці, їх інтеграція в світогосподарські зв'язки, реалізація ними основних принципів відкритості економіки привели до виникнення й широкого поширення такої нової форми організації виробництва, як вільні економічні зони (ВЕЗ). Останні швидко увійшли у світову практику і стали помітним явищем у розвитку світового господарства, особливо в другій половині ХХ століття.

При всьому різноманітті діючих на сьогодні ВЕЗ можна виділити деякі характеристики, спільні для усіх. По-перше, це відокремленість території. Тому, виходячи з умов екстериторіальності, їх іноді називають ще спеціальними економічними зонами. По-друге, на цих територіях діє особливий, більш пільговий, юридичний і фінансово-економічний режим, вони автономніші від державного втручання. Часто адміністрації зони надається право прийняття рішень з широкого кола економічних питань. Одночасно діяльність суб'єктів ВЕЗ спирається на різнобічну урядову підтримку і гарантії. По-третє, для зон характерна певна спеціалізація господарсько-економічної діяльності.

Території, найсприятливіші для розміщення ВЕЗ, мають, як правило, прикордонне розташування, а також повинні мати розвинуту виробничу і соціальну

інфраструктуру. В окремих випадках створення ВЕЗ доцільне і в районах нового господарського освоєння, які не володіють зазначеними перевагами, але приваблює високою концентрацією природних ресурсів.

Використання ВЕЗ пов'язується з лібералізацією й активізацією зовнішньоекономічної діяльності, оскільки економіка цих зон характеризується високим ступенем відкритості за рахунок зовнішньоторговельних, податкових, фінансових та адміністративних пільг.

Цілі, які переслідуються країнами, що створюють ВЕЗ, дуже різні і значною мірою залежать від рівня їх соціально-економічного розвитку. Серед них:

- поглиблення інтеграції держави в світогосподарські зв'язки;
- прагнення залучити іноземні інвестиції для активізації економічних процесів усередині країни;
- розвиток експортних галузей та одержання на цій основі валютних коштів;
- створення нових робочих місць і забезпечення зростання зайнятості;
- залучення високих технологій і розвиток галузей, які заміщують імпорт;
- створення сприятливих умов для розвитку відсталих регіонів, заохочення розвитку окремих галузей, поживлення дрібного і середнього бізнесу;
- проведення експериментів по впровадженню нових методів господарювання (так званий «демонстраційний ефект» для національних галузей та компаній).

При створенні ВЕЗ країнами можуть використовуватися два різних концептуальних підходи - територіальний і функціональний. У першому випадку зона - це відокремлена територія, де всі суб'єкти господарської діяльності можуть скористатися різними пільгами. В іншому - зона - це не територія, а пільговий режим, що застосовується до певного виду підприємницької діяльності, незалежно від місцезнаходження підприємства.

Класифікація ВЕЗ здійснюється за трьома основними критеріями:

- за характером діяльності або функціональним призначенням;
- за ступенем інтегрування у світову й національну економіку;
- за галузевою ознакою;

За характером діяльності й функціональними призначеннями можна виділити чотири основних типи зон: зони вільної торгівлі, промислово-виробничі зони, техніко-впроваджувальні зони, офшорні центри.

До зон вільної торгівлі належать території, функції яких в основному зводяться до ввезення, зберігання, сортування, упакування й перевалки товарів без їхньої додаткової обробки. У ряді випадків допускається незначна обробка іноземних товарів. Ці зони не вимагають значних інвестицій і швидко окупаються. Основними різновидами зон вільної торгівлі є вільні порти, вільні митні території, зони зовнішньої торгівлі і транзитні зони.

Інфраструктура зон вільної торгівлі дає можливість безмитного ввезення сировини, проміжної продукції, готових виробів іноземного походження, а також їх подальшого безмитного реекспорту. Таким чином цей різновид зон сприяє інтенсифікації зовнішньоторговельних операцій, і тому вони досить поширені у світі. Але незважаючи на певні вигоди, одержувані від мит, а також за рахунок економії на накладних витратах можливості подібних зон у розвитку експортного виробництва, залученні в нього національних матеріальних і трудових ресурсів досить обмежені.

У міру посилення конкурентної боротьби, ускладнення завдань соціально-економічного розвитку митно-юридичний статус зон вільної торгівлі доповнюється новими елементами з метою активнішого залучення іноземного та національного капіталу в сферу матеріального виробництва. Це призводить до трансформації зон вільної торгівлі в промислово-виробничі зони, які сьогодні найбільш поширені у світі. Це зони зі спеціальним митним режимом, де промислові компанії випускають

експортну продукцію або продукцію, що заміщує імпорт, використовуючи систему стимулів. В нових індустріальних країнах найчастіше використовується модель експортної орієнтації цих зон.

Продукція, що випускається в експортно-виробничих зонах, відрізняється високою конкурентоспроможністю, головним чином через малі витрати виробництва, що дозволяє успішно конкурувати на світовому ринку, встановлюючи низькі експортні ціни.

Оскільки в сучасних умовах основним фактором конкурентоспроможності стає не ціна товару, а його якість, новизна, науковість, деякі експортно-виробничі зони трансформуються в техніко-впроваджувальні зони (технопарки, технополіси, зони розвитку високих технологій, інноваційні центри тощо). Останні одержали розвиток у 70-80-і роки в результаті науково-технічної революції. Ці зони створювалися стихійно чи цілеспрямовано за допомогою держави найчастіше навколо великих наукових центрів. Адаже головна передумова для їх створення - наявність відповідних кадрових ресурсів, дослідно-виробничої та соціально-побутової інфраструктури для наукових та інженерно-технічних працівників.

У сучасних техніко-впроваджувальних зонах сконцентровані національні та іноземні дослідницькі, науково-виробничі і проектні фірми, що користуються системою державних пільг і стимулів. Основна мета їхньої діяльності - нові технології і продукти. Найрозповсюдженіші такі зони в розвинутих країнах. Найвідоміші з них - «Силіконова долина» в США, «Цикуба» в Японії, «Кембридж» у Великій Британії. В останні роки швидко формуються техніко-впроваджувальні зони в нових індустріальних країнах і країнах з перехідною економікою, для яких вони є умовою прискорення розвитку виробництва та виходу на передові конкурентні позиції на світовому ринку.

Особливе місце серед вільних економічних зон посідають офшорні центри. Офшорними зонами (у перекладі з англійської «off shore» - «поза берегом») називають ті країни чи території, де на державному рівні для окремих типів компаній, власниками яких є іноземці, встановлені значні пільги з оподаткування. Вони виникли в 70-і роки і вважаються винаходом англійських економістів. Для них характерний вищий рівень пільг і стимулів, ніж у звичайних ВЕЗ. Головні вимоги, що висуваються до компанії, зареєстрованої у такій зоні, - не бути резидентом країни, де розташована офшорна зона і не отримувати на її території прибутку. Різновидом офшорних зон є податкові гавані, на території яких, на відміну від класичних офшорів, усі фірми (як іноземні, так і місцеві) користуються пільгами у певних видах діяльності.

Кількість існуючих сьогодні у світі офшорних зон варіюється від 40 до 400, що свідчить про неоднозначний підхід експертів до визначення офшорного статусу тієї чи іншої території. Крім того, держава не обов'язково повинна законодавчо повідомляти про себе як про офшорну зону - відповідні норми, що стосуються звільнення від податків, можуть просто міститися в податковому законодавстві тієї чи іншої країни. До числа країн, де вже давно функціонують такі зони, належать Панама, Ліхтенштейн, Гібралтар, Ліберія, Ірландія, Швейцарія, Гонконг, Мадейра, Кіпр; англійські острови Мен, Гернсі, Джерсі; Антильські, Багамські, Бермудські і Віргінські острови та ін.

Офіційні дані про кількість зареєстрованих офшорних компаній публікують близько половини офшорів, і сьогодні в них зареєстровано до 1,5 млн. офшорних фірм. Якщо ж врахувати, що 40 провідних офшорних центрів світу з причин конфіденційності таких даних не публікують, то не буде великим перебільшенням вважати, що сьогодні у світовій економіці функціонує близько 3 млн. офшорних компаній. Капітал цих фірм оцінюється в 6 трлн. дол.

Офшорні структури використовуються, як правило, для одержання

максимальної свободи при міграції капіталів, зниження витрат (особливо невиробничих) і підвищення конкурентоздатності на світових ринках. Офшорний бізнес концентрується у банківській і страховій справі, трастовій діяльності, операціях з нерухомістю, морському судноплавстві, торгівлі патентами і ліцензіями, інформаційному бізнесі, толінгових та експортно-імпортних операціях, консалтингу, лізинговій та інвестиційній діяльності.

Вигоди створення офшорної зони для приймаючої сторони - насамперед у можливості залучення іноземного капіталу в значних розмірах. Зазвичай такі зони функціонують там, де не дуже розвинута економіка, майже відсутні природні ресурси та немає інших можливостей для залучення капіталу. Офшорна компанія, що займається комерційною діяльністю за межами держави, не обтяжує її додатковими витратами, а навпаки, забезпечує приплив фінансових ресурсів у її економіку за рахунок оплати послуг офісних службовців, внесення різних реєстраційних зборів, придбання майна чи нерухомості. Концентрація значної кількості офшорних компаній стимулює розвиток загальної інфраструктури, банківської системи, засобів зв'язку, готельного господарства і створення додаткових робочих місць.

За ступенем інтегрування у світову й національну економіку можна виділити два типи ВЕЗ: орієнтовані на зовнішній ринок і орієнтовані на національну економіку.

Екстравертивний (анклавний) характер має більшість ВЕЗ у нових індустріальних країнах Азії, в окремих країнах Центральної Америки й Карибського басейну.

Підприємства, розташовані в таких зонах, вивозять, як правило, від 75 до 90% і більше виробленої продукції. Специфіка підприємств в анклавних зонах - складальний характер виробництва, яке орієнтується на імпорتنі матеріали, компоненти, напівфабрикати і деталі. У таких зонах створюють свої філії й дочірні компанії, транснаціональні корпорації для випуску продукції з нижчими витратами.

Анклавні зони істотно розрізняються за принципами організації. У сучасному світовому господарстві можна виділити три основних типи таких зон. До першого можна віднести зони, що охоплюють території окремих підприємств, на які поширюється пільговий податковий і митний режим. Такі зони одержали широкий розвиток, наприклад, в Мексиці, де функціонують так звані «макиладорас» - експортні підприємства, розташовані уздовж кордону з США. Відповідно до мексиканського законодавства, «макиладорас» називаються промисловими підприємствами, які зайняті виробництвом товарів і послуг на експорт, на базі переробки закордонних матеріалів, що надійшли в режимі тимчасового імпорту. «Макиладорас» можуть створюватися іноземними й національними юридичними особами, а також фізичними особами мексиканської національності. Підприємства повинні бути зареєстровані в спеціальному реєстрі, що веде міністерство торгівлі й промислового розвитку.

Успішний розвиток цього сектора зумовлений широким набором пільг, які надані «макиладорас» мексиканським законодавством. Насамперед, це митні пільги при імпорті на умовах тимчасового ввозу. Але у випадку продажу продукції на внутрішньому ринку імпорتنі мита треба сплачувати. Крім митних пільг, вони користуються різними фінансовими й кредитними привілеями. Зокрема, «макиладорас» мають право на державну підтримку у вигляді фінансування витрат на будівництво, придбання машин, устаткування, транспортних засобів, а також на проведення маркетингових досліджень, підготовку бізнес-плану, придбання технологій і ноу-хау, проведення рекламних кампаній. «Макиладорас» мають право на зменшення оподаткованої бази на 10%. Вони не є платниками податку на додану вартість по товарах як імпортних, так і вітчизняних, закуплених ними

для використання в процесі виробництва продукції. Вони не платять ПДВ при експорті своєї продукції. До числа пільг можна також віднести й спрощений режим в'їзних віз при наймнні іноземних адміністративних і технічних працівників.

За числом зареєстрованих підприємств пріоритет належить галузям легкої промисловості. Високий динамізм характеризує підприємства, зайняті виробництвом автомобілів, електропобутової та електронної техніки. Як наслідок запровадження цієї форми ВЕЗ, Мексика перетворилася в один з найбільших у світі експортерів комп'ютерної техніки, моніторів, кольорових телевізорів, відео- й аудіомагнітофонів. Зокрема, п'ята частина всіх телевізорів, які продаються на світових ринках, припадає на Мексику. Більша частина підприємств автомобільної промисловості працює на базі вузлів і деталей, що надходять зі США й Канади, а в останні роки - з Японії. Практично все виробництво зосереджене на підприємствах кількох фірм: «Ниссан Мехикана», «Дженерал Моторс», «Фольксваген», «Форд», «Крайслер».

Сьогодні у Мексиці на «макиладорас» створюється 14% валового промислового продукту країни і близько 25% продукції обробної промисловості. Випереджальні темпи розвитку «макиладорас» забезпечують загальну динаміку зовнішньоторговельного обігу й позитивно впливають на формування сальдо торговельного балансу. Більше 80% виробленої на цих підприємствах продукції вивозиться за рубіж. Особливо великий внесок роблять ці підприємства в розв'язання проблеми зайнятості. Приблизно 20% економічно активного населення працюють або побічно пов'язані з діяльністю «макиладорас» [1].

У цілому підприємства «макиладорас» стали для Мексики практично основним важелем економічного зростання. Їхня діяльність багато в чому сприяє забезпеченню високих макроекономічних показників, що характеризують мексиканську економіку в останні роки.

До другого напрямку можна віднести невеликі індустріальні анклавни, що являють собою замкнуті ділянки від кількох десятків до кількох сотень гектарів. Вони широко розповсюджені в нових індустріальних країнах, зокрема на Тайвані та Філіппінах, а також в окремих розвинутих країнах, наприклад, в Ірландії. Розпочалось їх створення у вигляді індустріальних парків і в країнах Східної Європи. Наприклад, в Угорщині останніх у 2004 році налічувалось 165. Вони створюються за допомогою держави, користуються значними пільгами, зокрема місцевих органів влади, мають прямі виробничі зв'язки з науково-дослідними центрами та університетами, стимулюють на основі розвитку інноваційного виробництва інвестиції та забезпечують інвесторів консультаційними, інформаційними та управлінськими послугами. З 50 найбільших транснаціональних корпорацій, які інвестують економіку Угорщини, 39 здійснюють своє виробництво в індустріальних парках. Це такі відомі ТНК, як Suzuki, Opel, Nokia, Audi, Michelin, General Electric, Electrolux, Phillips, Fletronix, ABB, TDK та ін. Не всі індустріальні парки однаково ефективно функціонують, але, за розрахунками міністерства економіки Угорщини, до 2006 р. вони залучать близько 8 млрд. дол. інвестицій, на їх території буде створюватися третина промислового виробництва країни, працюватиме шоста частина зайнятих у промисловості та забезпечуватиметься 40% промислового експорту. Вже сьогодні продуктивність праці в індустріальних парках на 70% вища, ніж в середньому в промисловості країни, вона тільки на 15% поступається середній продуктивності по Європейському Союзу [2].

Принципова відмінність третього напрямку в організації зон анклавної типу - широке територіальне охоплення багатьох районів і міст країни. Такий принцип характерний для організації китайських експортно-орієнтованих зон, а також деяких зон у Південній Кореї та Малайзії.

Для інтровертних (інтегрованих) промислово-виробничих зон найважливішою характерною рисою є тісні економічні зв'язки із внутрішніми районами країни. Крім проблем, пов'язаних з розвитком експортного потенціалу, ці зони вирішують завдання підвищення технологічного рівня місцевої промисловості, конкурентоздатності товарів, що випускають. Вони орієнтовані не на імпорт проміжних товарів, а на використання національних матеріалів, компонентів і напівфабрикатів. Найяскравішим представником цього типу зон є зона Манаус у Бразилії. На відміну від мексиканських «макиладорас» бразильські підприємства мають значно вищу частку національних компонентів у своїй готовій продукції (по телевізорах - 90%, електронно-обчислювальних машинах - 70%, калькуляторах - 65%, відеокасетах - 40%, компактдискових програвачах - 35%).

До зон з яскраво вираженою галузевою спеціалізацією можна віднести торговельні, офшорні, туристичні й рекреаційні зони. Галузева спеціалізація характерна також для промислово-виробничих й техніко-впроваджувальних зон. Основні галузі, наприклад, спеціалізації останніх - мікроелектроніка, інформатика, біотехнологія, генна інженерія.

Сьогодні у світі, за різними оцінками, функціонує від 700 до 4 тисяч ВЕЗ більш ніж у 100 країнах. Така розбіжність у їхній кількості зумовлена тим, що далеко не у всіх країнах спроби створення ВЕЗ виявилися вдалим. Необхідно мати на увазі, що заснування вільної зони є досить капіталомістким процесом. У середньому, виходячи з наявного досвіду, обсяг початкових інвестицій при створенні зони дорівнює 5 тис. дол. на одне робоче місце. Потрібні витрати на водо- і енергопостачання, транспортну мережу, телекомунікаційну інфраструктуру, житло для іноземного і місцевого персоналу, рекламно-пропагандистську діяльність тощо. Тому, створюючи ВЕЗ, держава повинна дотримуватися ряду умов. У першу чергу, необхідно враховувати географічне розташування регіону, його соціальну і транспортну інфраструктуру. Варто проводити зважену політику добору інвестиційних проектів, на державному рівні систематизувати галузеві та регіональні пріоритети розвитку економіки, запровадити спрощену і прискорену процедуру вирішення всіх організаційних питань.

Про важливість вільних економічних зон як інструментів економічного розвитку та глобальної інтеграції можна судити по зацікавленості до них у різних країнах. Невипадково Центр Організації Об'єднаних Націй по транснаціональних корпораціях (UNCTC) розглядає зростання кількості ВЕЗ як одну з найважливіших тенденцій останніх десятиліть [3]. Будучи своєрідним каталізатором інвестиційних процесів, вільні економічні зони у багатьох країнах забезпечили технологічне відновлення виробництва при одночасному посиленні його конкурентоздатності.

ВЕЗ мають досить давню історію. Їхніми попередниками можна вважати вільні порти, що виникли ще в XVI-XIX ст. (Генуя, Венеція, Марсель, Одеса, Владивосток, Батумі та ін.). Відродження та розширення функцій ВЕЗ відбувалося в XX ст. Так, у США за актом 1934 р. вони були створені у вигляді зон зовнішньої торгівлі. Їх метою була активізація зовнішньоторговельної діяльності за допомогою використання ефективних механізмів зниження митних витрат. При цьому головним чином передбачалося скорочення імпортних тарифів на деталі й компоненти для виробництва автомобілів. У зони зовнішньої торгівлі були перетворені склади, доки, аеропорти. Підприємства, що діяли у зазначених зонах, виводилися з-під митного контролю в США, якщо імпортовані в зону товари потім направлялися у третю країну. Митні витрати знижувалися і тоді, коли в зоні здійснювалося «доведення» продукції фірм США для наступного експорту. Якщо ж товари із зони йшли в США, вони обов'язково проходили всі митні процедури, передбачені законодавством країни.

Загальновизнаним світовим лідером і законодавцем у створенні і розвитку ВЕЗ

є Ірландія - країна, яка усього лише півстоліття тому перестала бути колонією Великобританії. Держава з населенням 3,5 млн. чол., що мала аграрну економіку, надвиробництво сільськогосподарської продукції, масове безробіття, низьку грамотність та еміграцію населення, за три десятиліття створивши на своїй території майже 60 локальних вільних економічних зон, перетворалася у рівноправного члена Європейського економічного співтовариства. Провідним сектором економіки Ірландії сьогодні є машинобудування й приладобудування, друге місце займає міжнародний туризм, а третє - аграрне виробництво, що повністю покриває потреби країни в продовольчій сфері. На зміну безробіттю, убогості й безграмотності прийшла потреба у висококваліфікованій робочій силі, яка задовольняється через фінансово гарантовану державою середню освіту та розвинену мережу професійного навчання. За даними ЮНКТАД, у 1999-2001 рр. ВНП на душу населення в цій країні перевищував середній західноєвропейський і дорівнював майже 26 тис. дол. (для порівняння у Великобританії він був на рівні 24 тис. дол.). Протягом 1991-2001 рр. Ірландія мала найвищі у регіоні і одні з найвищих у світі темпи середньорічного зростання ВВП - 8,3% [4]. Сьогодні країна має один з найвищих у світі показник глобалізації і поступається за ним тільки Сінгапуру, Голландії, Швеції, Швейцарії і Фінляндії. За таким показником відкритості економіки, як співвідношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП (162,8%), Ірландія відстає тільки від Гонконгу, Сінгапуру і Малайзії. А за показником міжнародних зв'язків громадян - тільки від Сінгапуру і Швейцарії [5].

Особливих успіхів у використанні ВЕЗ також домогся Китай, економіка якого в буквальному розумінні прогресує за рахунок ефективної регіональної політики. З 1978 р. у країні було розпочато формування вільних економічних зон в 14 прибережних містах з метою розвитку зовнішньої торгівлі. Основним інструментом реалізації політики були податкові й митні пільги. На кожен гектар зони в період її становлення щорічно в середньому вкладалося приблизно 15-17 млн. дол. США. Сьогодні в цих відкритих приморських містах проживає 8% населення країни, але вони випускають 25% промислової продукції і забезпечують 40% експорту Китаю. Східні провінції, де розміщені ВЕЗ, залучили також основну масу іноземних інвестицій. На центральні і західні регіони припадає відповідно 9% і 3% від їх загального обсягу. За період з 1989-го по 1998 рік нагромаджена сума прямих іноземних інвестицій на душу населення в західних і центральних регіонах Китаю становила відповідно 1,67 дол. і 8,63 дол., а в східних - 45,98 дол. [6].

За останні двадцять років в країні створено сотні подібних зон, а найзнаменитіша, Шеньчжень, розміщена поблизу Гонконгу, за цей час виросла з декількох рибацьких селищ до мільйонного міста.

Створення ВЕЗ стало важливою складовою частиною формування відкритої зовнішньоекономічної політики китайського керівництва. Їх господарська структура зорієнтована на залучення іноземного капіталу, підвищення технологічного рівня виробництва і зростання експорту. Сьогодні зони вже відіграють посередницьку (буферну) роль для інших районів країни в реалізації політики «відкритих дверей». Як зазначають китайські економісти, у вільних економічних зонах відбувається становлення економічної моделі, за якою в XXI столітті житиме практично весь Китай.

До переліку досягнень ВЕЗ як китайські, так і іноземні спеціалісти відносять перш за все високі та стійкі темпи економічного зростання (близько 10% на рік за останні 20 років, що зробило Китай найдинамічнішою країною світу), великі обсяги залучених у зони іноземних інвестицій (майже 500 млрд. дол. прямих закордонних інвестицій на початок XXI ст.), стрімке зростання експорту (за обсягом експорту Китай ще у 2002 р. вийшов на 5 місце в світі і має активний торговий баланс з усіма розвинутими країнами), значне підвищення продуктивності праці і суттєве

зростання рівня життя населення (за 20 років реформ ВВП збільшився в 5,6, а споживання на душу населення - в 3,5 раза)[7].

Аналіз, проведений експертами Світового банку та СОТ, свідчить про позитивний вплив ВЕЗ на зростання зайнятості, експорту та валютної виручки. Так, у Мексиці за рахунок створення спеціальних зон протягом 90-х рр. кількість робочих місць зросла на 500 тис., а обсяги експорту - на 4,2 млрд. дол., що забезпечило 8% зростання національного доходу країни (друге місце після експорту нафти за обсягами валютних доходів країни). У Шрі-Ланці експорт з територій ВЕЗ становить 23% загального експорту, або 44% експорту промислової продукції країни [8].

Функціонування ВЕЗ суттєво впливає особливо на зовнішню торгівлю країн, що розвиваються; через них проходить у середньому 30-40% національного експорту цих країн (у Тунісі - 67,4%; Китаї - 56,9%; Мексиці - 45,2%; на Філіппінах - 40,9%), темпи зростання торгівлі у ВЕЗ значно вище середніх, а також міжнародної торгівлі в цілому [9].

Оскільки світова практика свідчить, що створення ВЕЗ - досить дієвий напрямок розвитку окремих регіонів в умовах, коли додаткові ресурси обмежені і не можуть бути надані всім територіям, цей елемент регіональної політики використовувався і в процесі трансформації соціалістичної економіки. Першою на цей шлях ще у 1963 році стала Югославія, створивши вільні безмитні зони. Але велика кількість обмежень, обумовлених соціалістичним законодавством, не давала можливості створити такий режим, який міг би забезпечити їх ефективність. Підприємства, розташовані в зонах, не мали особливих привілеїв у порівнянні з іншими югославськими фірмами, до них застосовувалися суворі адміністративні вимоги, порядок їх відкриття був дуже складним. Аналогічна ситуація була і в Угорщині в 70-і роки, коли в країні розпочався пошук шляхів для залучення іноземних інвестицій та розвитку спільного підприємництва. Сприятливіші умови для розвитку ВЕЗ у постсоціалістичних країнах стали складатися у 90-і роки, з переходом до радикалізації реформ.

Створення ВЕЗ у країнах Східної Європи відбувалося в контексті загальної політики лібералізації зовнішньоекономічних відносин та залучення іноземних інвестицій.

Так, у Польщі всього було створено 17 спеціальних економічних зон на території площею близько 6.000 гектарів (на початок 2005 р. з них функціонували 14). Міністерство економіки, праці й соціальної політики Польщі, підбиваючи підсумки функціонування ВЕЗ у 2003 р., констатувало, що ведення бізнесу в них довело свою вигідність для інвесторів. На 2003 р. у ВЕЗ діяло 372 підприємства, які інвестували майже 14 млрд. злотих і забезпечили створення близько 50 тисяч робочих місць. [10].

У Чехії також здійснені істотні кроки для стимулювання створення й розвитку вільних торгових та індустріальних зон. На території країни функціонує вісім вільних митних зон, у які можуть безмитно, а також без стягнення ПДВ завозитися компоненти й матеріали з метою переробки. Протягом тільки 1999-2000 рр. для організації індустріальних зон в 51 ділянку розміром від 5 до 50 га з урядових фондів вкладено у виробничу інфраструктуру 550 млн. крон. Сьогодні таких муніципальних індустріальних територій нараховується близько 90, і вони пропонуються потенційним інвесторам за істотно зниженими цінами [11].

Активно використовується режим вільних економічних зон і в прибалтійських республіках колишнього СРСР. Литва, наприклад, залучає місцевих та іноземних інвесторів за допомогою розвитку ВЕЗ і промислових парків, заснованих у ключових транспортних й індустріальних центрах - Клайпеді, Каунасі, Утені і Кайшядорісі. Типовою литовською ВЕЗ є Клайпедська вільна економічна зона,

що займає площу 205 га. Вона офіційно була відкрита на початку вересня 2002 року і буде діяти до 2045 року. Про залучення інвестицій у зону піклується уряд і міська влада, які минулого року виділили 5,6 млн. літів, за рахунок яких прокладені дороги, а також обладнані інші об'єкти інфраструктури. Найвагомішими інвестиційними проектами на території ВЕЗ є будівництво ділового комплексу «Клайпедський діловий парк» вартістю близько 10 млн. літів, яке здійснює компанія спільного датського й ірландського капіталу. На початку 2004 року датська компанія «A.Espersen A/S» закінчила тут будівництво нового заводу по переробці риби, а в листопаді компанія литовського капіталу «Veritas stili» оголосила про початок будівництва нового заводу з виробництва пластикових виробів. При здійсненні цих трьох проектів загальна сума інвестицій у Клайпедську ВЕЗ досягне більше 60 млн. літів, будуть створені 300 нових робочих місць. Крім того, на початку листопада підписаний протокол про наміри з тайландською компанією «Indogama», що планує інвестувати у ВЕЗ 80 млн. євро в завод з виробництва пластикової сировини. Тут буде створено 120 робочих місць [12].

У Латвії функціонує дві спеціальні економічні зони (Лієпая й Резекне) і два вільних порти (Рига й Вентспілс). В Естонії вільні економічні зони діють в містах Силламяя, Валга та порту Мууга.

У Білорусі створення ВЕЗ розпочалося тільки у другій половині 90-х рр. На сьогодні функціонують шість вільних економічних зон у Бресті, Мінську, Гомелі, Вітебську, Могильові і Гродно, які створені на період від 30 до 50 років. Перші результати функціонування білоруських ВЕЗ досить успішні. Так, наприклад, у ВЕЗ «Гомель-Ратон», яка розпочала діяльність в 1998 році, на 2004 р. було зареєстровано 45 резидентів ВЕЗ, залучено інвестицій на суму більше 50 млн. доларів, у т.ч. іноземних - 19,2 млн. доларів. Капітал у створення й розвиток підприємств на території ВЕЗ «Гомель-Ратон» вклали представники бізнес-кіл таких країн, як Німеччина, Ізраїль, Ліхтенштейн, Чехія, Польща, Росія, Франція, Кіпр, Молдова, Швейцарія, США. Підприємства-резиденти освоїли понад 77 тис. кв.м. виробничих площ, створено 2021 робоче місце, у тому числі вітчизняними підприємствами - 653, спільними - 255, іноземними - 1113. Обсяг виробленої продукції в 2003р. на підприємствах-резидентах ВЕЗ виріс на 25% у порівнянні з 2002р.[13].

Україна також намагалася використати таку форму стимулювання інвестиційної діяльності, як вільні економічні зони. Для цього була створена певна правова база. Це насамперед Закон України «Про загальні основи створення й функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», прийнятий в 1992 р. На жаль, до 1998 р. ВЕЗ в Україні практично не створювалися. Єдиною була спеціальна економічна зона «Сиваш», що почала функціонувати в 1996 р. у північній частині Криму.

Тільки в 1998 році в цій сфері відбулися певні зрушення. Протягом 1998-2000 рр. були створені ВЕЗ «Славутич», «Закарпаття», «Донецьк», «Азов», «Курортполіс Трускавець», «Яворів», «Інтерпорт Ковель», «Порт Крим» (м. Керч), «Миколаїв», «Порто-Франко» (Одеса) і «Рені». ВЕЗ створювалися на 20-60 років. Резиденти зон могли користуватися на їх території певними пільгами з оподаткування та спеціальним митним режимом при ввозі й вивозі товарів.

Крім класичних ВЕЗ, в Україні також до останнього часу використовувався такий їх різновид, як спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку (ТПР) у Криму, Донецькій, Луганській, Закарпатській, Львівській, Житомирській, Чернігівській, Волинській областях, а також у містах Харків і Шостка. Запроваджено такий режим головним чином було у депресивних районах з високим рівнем безробіття й складних соціальних проблем. Згідно з ним інвестор одержував право на преференції в оподатковуванні при дотриманні певних

вимог: реалізації інвестиційних проектів у пріоритетних видах економічної діяльності; внесенні інвестицій в обсязі не менше встановленої суми (від 200 тис. дол. до 3 млн. залежно від галузі); затвердженні інвестиційного проекту відповідним органом управління ТПР.

На сьогодні ВЕЗ і ТПР охоплюють близько 10% території України, однак ефективність їх функціонування з погляду залучення іноземних інвестицій поки що невисока. В зоні інвестований тільки кожен дев'ятий долар, з тих прямих іноземних інвестицій, що надійшли в Україну, 75% вкладеного капіталу є національним, інвестиції, які передбачають впровадження високих технологій, становлять близько 5% від загального обсягу[14].

Одна з причин того, що в Україні поки що недостатньо працюють ВЕЗ, - відсутність визначеності щодо їхніх перспектив. Важливими негативними факторами є непогодженість інтересів і дій всіх учасників процесу, а також нестача вітчизняного практичного досвіду у відпрацьовуванні організаційних, фінансових та виробничих механізмів функціонування вільних економічних зон, питань оподаткування, митного регулювання і управління зонами.

Україна загалом намагалась перейняти цей досвід в інших країн. Але замість інструмента модернізації економіки та залучення в країну іноземних інвестицій зональні пільги стали засобами прихованого субсидування окремих лобістських угруповань та способом первісного нагромадження капіталів, які згодом вивозилися за кордон.

Необхідно створити такі умови, щоб преференційні режими застосовувалися не заради роздачі пільг певним підприємствам, галузям або територіям, а з метою стимулювання нових форм господарювання, перспективних галузей промислового виробництва, розвитку зовнішньоекономічних відносин, які забезпечили б технологічний прорив країни в XXI століття. Інший стратегічно виправданий напрямок їх розвитку - реалізація переваг транспортно-географічного положення України. Ефективне функціонування в деяких районах широкої мережі вільних митних зон прискорило б інтеграцію країни в світогосподарські зв'язки, а також притягло б до неї значні потоки товарів та капіталів, які поки що прямують в аналогічні зони країн Східної Європи та Причорномор'я.

На жаль, уже вкотре українська влада демонструє непослідовність в інвестиційній політиці. Замість поліпшення контролю і якості управління ВЕЗ нещодавно уряд та Верховна Рада прийняли рішення про скасування пільг на цих територіях, діючи за принципом «немає об'єкта - немає проблеми».

Для України взагалі характерна незворотність наслідків раніше ухвалених рішень. Протягом останніх 10-15 років влада досить часто новими законами перекреслювала преференції, надані попереднім законодавством. Це суттєво погіршує інвестиційний імідж держави. І тому для виправлення ситуації потрібно, щоб кожна нова програма розвитку ґрунтувалася на глибокому аналізі попереднього міжнародного і національного досвіду. З іншого боку - будь-які зміни в концепціях та законодавстві не повинні повністю перекреслювати існуючу практику, в даному випадку ВЕЗ та ТПР. По-перше, далеко не всі характеристики функціонування українських ВЕЗ були негативними. По-друге, у створення цих територій були вкладені певні кошти і сили. І, нарешті, важливо й те, що люди (в тому числі й іноземні інвестори) пристосувалися до нових умов, сформувався механізм функціонування ВЕЗ, демонтаж якого може мати в короткостроковому плані серйозні негативні наслідки, особливо якщо попередньо не пророблені питання недопущення або мінімізації такого роду наслідків.

Джерела та література:

1. Кузнецова Г.В. «Свободные экономические зоны - опыт Мексики». Внешнеэкономический бюллетень, 2000, № 6.
2. Investment environment in Hungary. Budapest, 2004, p.25. Lajos Rakusz. Association of Hungarian Industrial Parks. The Hungarian Investment and Trade Development Agency - www.itdh.hu
3. Див.: «The Role of Export Processing Zones and Similar Arrangements in Economic Development». UNCTC. 1990; «Вільні економічні зони». Центр транснаціональних корпорацій ООН. - К., 1993
4. World Investment Report 2003. FDI Policies for Development: National and International Perspectives. - New York and Geneva: United Nations, 2003, pp.197-199
5. Див.: Meyer J. «World Society and the Nation-State» Am. J. of Soc. 1997; Nick Beams. Globalisation: The Socialist Perspective. - World Socialist Web Site - 5 June 2000. - <http://www.wsws.org>
6. Peter J. Buckley, Jeremy Clegg. «FDI, regional differences and economic growth: panel data evidence from China.» Transnational Corporations, vol.11, April 2002. UNCTAD, p.2
7. Див.: WTO. International Trade Statistics, 2003. - Geneva, 2003, pp.171-178; World Investment Report, 2003, p.259; UNCTAD. Trade and Development Report, 2004 - New York and Geneva: United Nations, 2004, p.7
8. Dorsate Madani. «A Review of the Role and Impact of Export Processing Zones». World Bank, Washington, 1998, p.103
9. WTO Annual Trade Report, 1999. Geneva, 2000, p.15
10. Див.: Шот А. «Инструменты поддержки иностранных инвестиций в Польше». Вестник, 2003, №20, сс. 24-29
11. EBRD. Czech Republic Investment Profile. - London: EBRD, 2001, pp.9-12; CzechInvest Fact Sheet No.5, February 2005 - www.czechinvest.org
12. Free Economic Zone and EU - www.fez.lt
13. Див.: Инвестиционный обзор Республики Беларусь - www.government.by
14. «СЕЗ і ТПР в Україні: бути чи не бути (матеріали «круглого столу»)». Економіст - 2003 - № 4 - с. 22

ПРО АВТОРІВ

Воронко Олег – доцент кафедри історії слов'ян Чернігівського державного педагогічного університету ім.Т.Шевченка.

Субботіна Інга – старший викладач кафедри соціальної роботи Чернігівського державного інституту економіки і управління.

Пиріг Петро – доктор історичних наук, професор кафедри українознавства і політології Чернігівського державного педагогічного університету ім.Т.Шевченка.

Ситий Ігор – кандидат історичних наук (м.Чернігів).

Шара Любов – викладач ЧДПУ ім.Т.Шевченка.

Петреченко Ірина – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії та археології України ЧДПУ ім. Т.Шевченка.

Барило Ніна – старший викладач Ніжинського агротехнічного інституту.

Нестеренко Лідія – вчитель історії Іванківської ЗОШ І-ІІ ступенів Срібнянського району.

Половець Володимир – доктор історичних наук, професор, зав. кафедри українознавства і політології ЧДПУ ім.Т.Шевченка.

Курас Григорій – кандидат історичних наук (УВАН у США, Нью-Йорк).

Павленко Сергій – головний редактор журналу „Сіверянський літопис”.

Ковалевська Ольга – кандидат історичних наук, доцент, науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України.

Довбня Віктор – кандидат філософських наук, проректор з науково–педагогічної роботи Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Давиденко Вікторія – кандидат економічних наук, старший викладач ЧІБіП.

Велігорський Анатолій – кандидат економічних наук, доцент (ЧДІЕУ).